

उपसंहरति सर्वाणीति द्वाराणिन्द्रियाणि संवार्थपिधाय मनसिसंकल्पमात्रेणस्थितः सन्तमपिमनसिबुद्धौकत्वाप्रविलाप्य एकाग्रतां अस्मीत्यात्ममात्राकारतांप्राप्य तत्परंततः एकाग्रतातः परं ॥ १४ ॥ तमेतलं यक्रमं युक्त्याप्युपपादयति यथेति गुणाः शब्दतन्मात्रादयोऽपंचीकृतभूतसंज्ञास्तेषां सुषुमौक्षये सतितत्कार्याणि महाभूतानि पंचीकृतस्थूलभूतानि नश्यंति तथा हि श्रुतिः कारणनाशपूर्वकत्वं कार्यनाशस्य दर्शयति स यथा सैधवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेतेति उदकं विलीनमनुखिल्योलीयत इति श्रुत्यर्थः तथा चानुभवः जलप्रस्थे खिल्यप्रस्थप्रक्षेपेकरकाप्रक्षेप इव परिमाणानतिरेकात् खिल्योपादानं जलं स्वोपादाने रसतन्मात्रे विलीयते न तु जलप्रस्थे तस्य तदनुपादानत्वात् तस्मात्सुष्ठुक्तं श्रुत्या जलनाशात् खिल्यनाश इति स्मृत्या च गुणक्षयात् भूतक्षय इति यथायंदृष्टांतः तथा मनसि अहंकारे लीयमाना बुद्धिः स्वकार्याणीन्द्रियाणि गृहीत्वैव लीयते ॥ १५ ॥ ननु कारणे लीयमानं कार्यं स्वदोषेण कारणमपि दूषयेत् जलक्षिप्रलवणखिल्य इव जलं स्वरसेनेत्याशंक्याह यदेति बुद्धिर्व्यवसायो निश्चयः स एव गुणो धर्मस्तेन उपेतापि अंतरेऽहंकारे चरतीति तथा यथा आकृत्यंतरोपेतमपि कुंडलं स्वर्णस्थमेव तद्वन्मनसि यदा बुद्धिर्भवति तदा सामन एव भवति मधुरं जलं तु न खिल्यस्य कारणमिति तेन तद्दूषणं विजातीयसंसर्गकृतमेवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननु त्रिगुणात्मको मनः शब्दितो हंकारो विजातीये निर्गुणे लीयमानः स्वधर्मेण तदपि दूषयेदेवेत्याशंक्याह गुणवद्भिरिति ध्याने न गुणः सत्त्वोत्कर्षाख्यो यस्मिंस्तत् ध्यानगुणं मनोऽहंकारः गुणवद्भिः रूपादिभिः

सर्वाण्येतानि संवार्थद्वाराणि मनसि स्थितः ॥ मनस्येकाग्रतां कृत्वा तत्परं प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ यथा महांति भूतानि निवर्तते गुणक्षये ॥ तथेन्द्रियाण्युपादाय बुद्धिर्मनसि वर्तते ॥ १५ ॥ यदा मनसि सा बुद्धिर्वर्तते तर्चा रिणी ॥ व्यवसायगुणोपेता तदा संपद्यते मनः ॥ १६ ॥ गुणवद्भिर्गुणोपेतं यदा ध्यानगुणं मनः ॥ तदा सर्वान् गुणान् हित्वा निर्गुणं प्रतिपद्यते ॥ १७ ॥ अव्यक्तस्येह विज्ञानेनास्ति तुल्यं निदर्शनं ॥ यत्र नास्ति पदन्यासः कस्तं विषयमाप्नुयात् ॥ १८ ॥

विषयैः सह यदा गुणोपेतं गुणान् सत्त्वादीन् मूलप्रकृतिमितियावत् तां अव्यक्ताख्यां उपेतं प्राप्तं भवति तदा सर्वान् गुणान् सर्वगुणात्मकमव्यक्तमपि हित्वा निर्गुणं धृत्वा प्रविलाप्य निर्गुणं प्रतिपद्यते यदिसत्त्वादयो न प्रविलाप्याः स्युस्तर्हि तेषु लीनं मनः सुप्तिप्रलययोरिव पुनरुन्मज्जेत् कारणस्यानाशात् न चादृष्टाख्यनिमित्तांतराभावान्मज्जतीति वाच्यं श्रुतहान्यश्रुतकल्पनाप्रसंगात् तत्त्वमसीति वाक्यार्थज्ञानात् कृतकत्वत्वं श्रूयते ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिरिति श्रुतेः न त्वहंकारस्य प्रधाने प्रलयात् कृतकत्वत्वं निमित्तमप्रयोजकमिति तव सूत्रकृतैवादृष्टस्य अप्रयोजकत्वाभिधानात् तस्मात्सत्त्वमपि प्रविलापनीयं न च गुणात्मकस्य तस्य निर्गुणता भवति उक्तदोषापातात् अतो रज्जुरगादिव द्वाधे एवास्य प्रलयः तदिदमुक्तं मनो गुणान् हित्वा निर्गुणं प्रतिपद्यते गुणान् उपादायेत्यर्थः हित्वेति दधातेः रूपं न तु जहातेः न हि कारणं मुक्ताकार्यस्यान्यप्राप्तिः संभवति तस्मान्न मनो लयाधिष्ठाने ब्रह्मणि मानसदोषप्रसक्तिरिति दिक् ॥ १७ ॥ अहंकाराद्युपादानं यदव्यक्ताख्यं गुणत्रयं तस्य स्वरूपं दुर्वचमित्याह अव्यक्तस्येति निदर्शनं दृष्टांतः अव्यक्तं न सत् नेह नास्ति किंचनेति श्रुत्या बाधात् नापि न रश्मिगवदसत् तत्कार्यस्योपलंभात् नापि स दसत् विरोधात् तस्मादनिर्वचनीयमित्याह पदन्यासो वागव्यापारो यत्र नास्ति अतस्तत्र निदर्शनमपि नास्तीत्यर्थः अतएव तदवाप्तिरपि संभवतीत्याह क इति ॥ १८ ॥